

מדינת ישראל
משרד הביטחון - יחידת המוזיאונים
מוזיאון אסירי המחותרות - ירושלים

מוזיאון אסירי המחותרות ירושלים

מידע למבקרים

תולדות המבנה

בשלהי תקופת השלטון העות'מאני בארץ ישראל, ביקשו מעצמות אירופה להעמיק את אחיזתן בארץ הקודש באמצעים שונים ובהם עידוד ביקורי צליינים נוצריים. במסגרת זו בנו הרוסים בירושלים, בשנות השישים של המאה ה-19, את מתחם "מגרש הרוסים" בסמוך לעיר העתיקה. במרכז המתחם הוצבה כנסייה ולצידה מבנים שונים ובהם בית חולים, אכסניה לגברים ואכסניה לנשים על שם מריה (מרינסקיה).

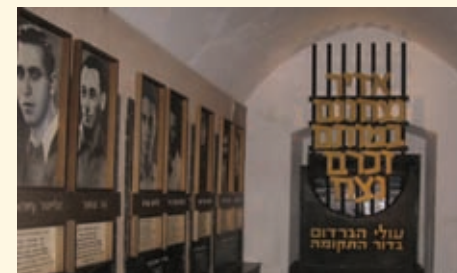
בשלהי מלחמת העולם הראשונה (1917) כבשו הבריטים את הארץ מידי העות'מאנים ושלטו בה במסגרת המנדט ועד 1948. בתקופה זו הפך המתחם למרכז שלטוני-ביטחוני בריטי שנודע בכינויו "בווינגרד". אכסניית הנשים הוסבה לבית הסוהר המרכזי הבריטי, בו נכלאו לאורך השנים לצד אסירים פליליים ערביים ויהודים גם מאות מלוחמי המחתרות - ה"הגנה", האצ"ל ולח"י.

הכניסה לבית הסוהר (באדיבות ארכיון התמונות יד יצחק בן צבי).

לקראת תום המנדט פונה בית הסוהר מיושבו. במהלך מלחמת העצמאות, ב-15 במאי 1948 נכבש מגרש הרוסים על ידי ה"הגנה" בסיוע האצ"ל ולח"י במבצע "קלשון". לאחר הקמת המדינה שימש הבניין לצרכים אזרחיים שונים, ובהם מחסנים של הסוכנות היהודית. בשנות השישים של המאה

העשרים, נרכש רוב המתחם על ידי ממשלת ישראל מידי ממשלת ברית המועצות בעסקה שכונתה "עסקת התפוזים". בשנת 1991 עבר המבנה לידי משרד הביטחון ששחזר את בית הכלא והפך אותו למוזיאון המתאר באמצעות סיפורם הייחודי של אסירי המחתרות את מאבקו של היישוב היהודי להקמת המדינה.

חדר הנצחה לעולי הגרדום

רקע לתקופה

בנובמבר 1917, מספר שבועות לפני שכבשו את הארץ פרסמו הבריטים את "הצהרת בלפור" שלפיה יוקם "בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל". למרות ניסוחה המעורפל, נטעה ההצהרה תקוות רבות בקרב יהדות העולם והיישוב היהודי בארץ-ישראל. כיבוש הארץ על-ידי הבריטים בשלהי מלחמת העולם הראשונה (1917-1918), הביא לסיומן של 400 שנות שלטון עות'מאני שהפך מושחת ונחשל והתנגד לפעילות הציונית בארץ. הבריטים כוננו בארץ שלטון צבאי שבתחילת

ביצורים בכניסה ל"בווינגרד", 1947-1948.

שנות ה-20 הוכר על ידי חבר הלאומים כ"מנדט" (ייפוי כוח).

תקופת המנדט מאופיינת בהתפתחות רבה של הארץ והיישוב היהודי בכל תחומי החיים. העלייה, רכישת קרקעות, בניית יישובים, התעוררות תרבותית והקמת כוח המגן, היוו את היסודות להקמתה של מדינת ישראל. ראוי לציין, כי המאמצים הבריטיים לפיתוח הארץ לא נעשו מתוך רצון לסייע להקמת הבית הלאומי, אלא בעיקר כדי לקדם את האינטרסים האימפריאליים שלהם.

הערבים שחששו מפני ניסיונות השתלטות יהודית על הארץ, ראו ב"הצהרת בלפור" אישוש לחששותיהם ונאבקו לביטולה. מאבקם נשא אופי אלים שהתבטא במאורעות כנגד היישוב היהודי. גל המאורעות הראשון פרץ בשנת 1920, ובמהלכו תקפו הערבים את יהודי ירושלים והגליל. במאורעות 1921 תקפו הערבים את יהודי יפו וירושלים, ויישובים בדרום השרון ובשפלה. בתרפ"ט (1929) הותקפו יישובים ושכונות יהודיות בכל הארץ. שיאם של מאורעות אלה היה הטבח ביהודי חברון, וצפת. בשנים 1939-1936 פרץ "המרד הערבי" שכוון נגד השלטון הבריטי והיהודים ובמהלכו נהרגו מאות יהודים ונפצעו אלפים.

הבריטים מינו ועדות חקירה לבדיקת המאורעות, ואת מסקנותיהן פרסמו ב"ספרים לבנים" שהיוו הצהרת מדיניות של ממשלת בריטניה. כל "ספר לבן" ביטא כניעה בריטית הולכת וגוברת ללחץ הערבי שבאה לידי ביטוי בהגבלת העלייה וההתיישבות היהודית, גורמים מרכזיים בדרך להקמת המדינה.

התנגדותם האלימה של הערבים למפעל הציוני הביאה בשנת 1920 להקמת ארגון ה"הגנה" - הגוף הגדול והמרכזי בכוח המגן העברי בתקופת טרום המדינה. ההקפדה על התגוננות בלבד כנגד הערבים ("מדיניות ההבלגה") וחוסר הרצון לפגוע בבריטים, בין היתר בשל הסיוע שקיבלו מהם מדי פעם, הביאו לכך שלאחר מאורעות תרפ"ט, פרשה קבוצה מבין חברי ה"הגנה" שדרשה תגובה תקיפה יותר כנגד

בפני האו"ם, שהחליט לבסוף ב-29 בנובמבר 1947 על חלוקת ארץ-ישראל לשתי מדינות - מדינה יהודית ומדינה ערבית. היה זה האות לפרוץ מלחמת העצמאות (1947 - 1949). ב-14 במאי 1948 הוכרז על הקמת מדינת ישראל ולמחרת הסתיים המנדט.

סמל האצ"ל

הערבים והבריטים. מתוך קבוצה זו צמחה במהלך שנות השלושים של המאה העשרים מחתרת האצ"ל - הארגון הצבאי הלאומי.

בתקופת "המרד הערבי" נוצר שיתוף פעולה בין הנהגת היישוב ושלטונות המנדט הבריטים ובמסגרתו קמו יחידות יהודיות ובהן הנוטרים, משטרת היישובים העבריים, ופלוגות הלילה המיוחדות (S.N.S.) ב-1941 הוקם כחלק מה"הגנה", הפלמ"ח (פלוגות מחץ). עם פרוץ מלחמת העולם השנייה פרסמו הבריטים "ספר לבן" נוסף. במסגרת מדיניות "ספר" זה, נעלו הבריטים את שערי הארץ בפני יהודים, ובהם פליטי השואה, באופן כמעט מוחלט והגבילו מכירת קרקעות ליהודים. ארגון ה"הגנה", אליו הצטרף גם האצ"ל, סבר, כי יש לסייע לבריטים

סמל ההגנה

מיעוט מחברי האצ"ל, לא קיבלה תפיסה זו, פרשה מן הארגון והקימה ב-1940 את מחתרת לח"י - לוחמי חירות ישראל, שחרטה על דגלה פגיעה מכוונת בבריטים גם במהלך המלחמה.

בתי הכלא המנדטוריים

מערכת המשפט ואכיפת החוק המנדטורית כללה בין היתר בתי דין אזרחיים וצבאיים, משטרה (Palestine Police) ושירות בתי סוהר (Palestine Prison). ברחבי הארץ הוקמו בתי כלא, מחנות מעצר ובהם בית הכלא המרכזי בירושלים, בית הכלא בעכו מחנות מעצר בעתלית ובלטרון ובית כלא ומעצר לנשים בבית-לחם. בדרגות הבכירות בשירות בתי הסוהר המנדטורי שירתו בריטים ואילו בדרגות הביניים והזוטרות שירתו בעיקר ערבים וגם יהודים.

בבתי הכלא שהו אסירים פליליים בני שלוש הדתות. אסירי המחתרות הוגדרו אסירים פוליטיים ונשפטו בפני בתי דין צבאיים. העבירות שבגינן נשפטו אסירי המחתרות, כללו בין היתר תליית כרוזים, אימון ואחזקת נשק ופגיעה פיזית בבריטים. עונשי המאסר נקבעו בהתאם לחומרת העבירה ונעו בין חודשים ספורים ועד למאסר עולם וגזר דין מוות.

בראשית תקופת המנדט היו בבית הכלא המרכזי בירושלים כ-250 אסירים ולקראת סוף התקופה כ-500 אסירים. בראשית התקופה שוכנו האסירים בתאים, ללא הפרדה דתית. החל מאמצע שנות השלושים של המאה העשרים עלה מספרם של אנשי המחתרות האסורים. דרישתם להפרדה נענתה על ידי הבריטים והם שוכנו בתאים נפרדים. על אף המתח הלאומי ששרר מחוץ לכותלי הכלא, היחסים בין האסירים היהודים לערבים היו תקינים בדרך כלל. בינואר 1947 חדר המתח החיצוני פנימה ופרצה קטטה חמורה שהתפתחה לכל רחבי הכלא וכונתה ה"טושה הגדולה". בעקבות אירוע זה חולק הכלא לשני אגפים נפרדים, האזור הדרומי של הכלא הפך לאגף ערבי והאזור הצפוני לאגף יהודי.

סמל לח"י

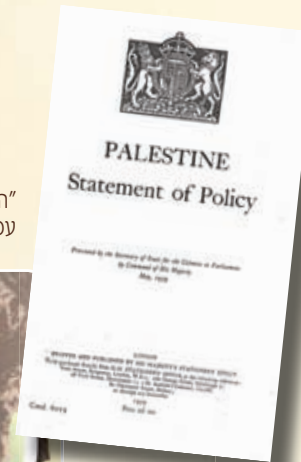
מלחמת העולם השנייה החריפה את המתח וחילוקי הדעות שבין המחתרות, ביחס לפגיעה בבריטים. לקראת סוף המלחמה הצטרף האצ"ל ללח"י והחל לפגוע בבריטים וזאת בניגוד להחלטות רוב היישוב ומוסדותיו. המתח בין המחתרות גבר והגיע אף עד רדיפה והסגרת חברי מחתרות האצ"ל ולח"י על-ידי ה"הגנה" לבריטים. תקופה זו נודעה בכינוי ה"סזון".

עם תום מלחמת העולם השנייה כשהיה ברור, כי פני הבריטים אינם להקמת מדינה עברית, הוקמה "תנועת המרי העברי" שהיוותה מסגרת גג לשלוש

המחתרות. היא פעלה בתיאום במשך כשנה (1945-1946), במטרה לשבש את סדרי הממשל ולקצר את המשך השלטון. לשם כך נעשו פעולות חבלה בנקודות אסטרטגיות כגון מסילות ברזל ("ליל הרכבות", נובמבר 1945) וגשרים ("ליל הגשרים" יוני 1946). פיצוץ מלון "המלך דוד" בירושלים (יולי 1946) הצית שוב את חילוקי הדעות בין המחתרות והביא לפירוק שיתוף הפעולה. שלוש המחתרות המשיכו לפעול כנגד הבריטים באופן נפרד עד להקמת צה"ל.

הבריטים נקטו ביד קשה בתגובה לפעולות נגדם. הם הטילו עוצר, ביצעו מעצרים ומאסרים, ערכו חיפושי נשק, גירשו מעפילים באופן אכזרי, התעללו בחשודים ואף העלו לגרודם לוחמי מחתרת.

כתוצאה מהתערעות השלטון, העלו הבריטים את שאלת המשך המנדט

"הספר הלבן של 1939", עמוד הכריכה.

סוהר, תערוכת "תקוות ואכזבות".

ביקור במוזיאון

משך הביקור - כשעה וחצי. קהל היעד - הקהל הרחב.

מסלול הסיום

סיור מעגלי, תחילתו ברחבה מול חזית המבנה. לאחר הכניסה למוזיאון יש לפנות שמאלה וללכת במסדרונות ובחצרות הפנימיות עם כיוון השעון. בתחילת הסיור ניתן לצפות בחדר ההקרנה בסרט "בית הכלא המרכזי בירושלים" (משך ההקרנה - 13 דקות).

נקודת הסיום היא תאי הנידונים למוות וחדר הגרדום.

מספרי החדרים המצוינים במסלול ובמפה שבכריכת החוברת, מופיעים מעל לפתח החדר.

"סוהר בעת שמירה",

רישום מעשה ידי האסיר אליעזר בן עמי, 1946.

חדר הקרנה (35) - בתא אסירים זה שהוסב לאולם, מוקרן הסרט "בית הכלא המרכזי בירושלים".

תאי האסירים - (18, 34) בתא המשוחזר, דוגמת חדר 34, ניתן להבחין במדי האסירים החומים, ב"בורשים" (מחצלות) עליהם ישנו האסירים וב"קרדל", דלי ששימש לעשיית הצרכים. המיטה שבפינה הקרובה לחלון שימשה את ה"מוכתר", האסיר האחראי מטעם הנהלת בית הסוהר על התנהלות האסירים בתא.

המאפייה - (33) כאן אפו האסירים את הלחם שקיבלו לצד הארוחות, בדרך כלל פיתות.

תא "יחס מיוחד" - (32) כאן שהו אסירים שעברותיהם הקלות יחסית זיכו אותם בתנאים משופרים כמו שינה על מיטות ולבישת בגדיהם הרגילים.

"חופשיים ליצור" (17) - תצוגת עבודות יד של אסירים ואסירות שנכלאו בבתי הכלא והמעצר הבריטיים.

"תקוות ואכזבות" (31) - תיאור היבטים מרכזיים בתקופת שלטון המנדט הבריטי, התקווה להקמת מדינה יהודית, פיתוח הארץ בעידוד הבריטים, המתחים בין האוכלוסייה היהודית וערבית ואכזבת היישוב מהשלטון הבריטי שהובילה להקמת המדינה.

"אסירות ועצירות בית לחם" (20-21) - תיאור פועלן של לוחמות המחתרות וכליאתן בבית הסוהר והמעצר בבית לחם.

חריטה עם כיתוב, אסירי הפגנת (ת) ביתר תל אביב (תא) 9 דצמבר 1933.

מחסן הבגדים (22) - במחסן הבגדים האסירים הפקידו את חפציהם ובגדיהם האישיים. במקומם קיבלו פריטי לבוש ושינה בודדים ובהם מדים העשויים בד גס, שתי שמיכות ו"בורש" (מחצלת).

חדר הבריחה (23) - תא הסמוך לגדר הכלא, בו נכלאו אסירי המחתרות. בפינת התא, מתחת למיטה הקיצונית, חפרו חברי לח"י והאצ"ל בתחילת שנת 1948 מנהרה שהתחברה לצינור ביוב שעבר מחוץ לגדר. בסיוע חבריהם מבחוץ שתיקנו כביכול את צינור הביוב, התחזו האסירים שבתא לעובדי עירייה ו-12 מהם הצליחו לברוח ולהצטרף לחבריהם שנלחמו במלחמת העצמאות.

בתא זה, כמו ביתר התאים ברחבי הכלא, ניתן להבחין בחריטות על המרצפות ועל אדני החלונות שהותירו אחריהם האסירים. בין החריטות מופיעים שמות של אסירים, סמלים לאומיים כדוגמת מגן דוד, סמלי ארגונים ובהם סמל האצ"ל (מפת "ארץ ישראל השלמה" ובמרכז יד המחזיקה ברובה) וסמלה של המפלגה הקומוניסטית (כוכב ובמרכזו חרמש).

אסירה, תערוכת "אסירות ועצירות בית לחם".

בן 16, ל-18 שנות מאסר ו-18 מלקות, על חלקו בניסיון שוד של בנק עות'מאן ביפו שנועד לשם מימון פעולת המחתרת. משנועד הדבר לאנשי האצ"ל, הם פרסמו כרוזים שאיימו על הבריטים לבל יבצעו את עונש המלקות. עקב האווירה המתוחה, החליט מנהל הכלא לבצע את העונש בחדרו ולא כמקובל בחצר הטילים. למחרת, בפעולה שנודעה כ"ליל ההלקאות", תפסו חוליות של האצ"ל כמה חיילים וקצינים בריטים, הלקו אותם 18 מלקות ושחררו אותם. בעקבות הפעולה בוטל עונש המלקות. אחת החוליות, נתפסה במחסום שגרתי על-ידי הבריטים ושלושה מחבריה, מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר ואליעזר קשאני, עלו לגרדום בכלא עכו.

"אבי האסירים", הרב אריה ליוי, רישום, נעמי גבע-עופר, 1998.

חדר בית הכנסת (29) – תא שבו נכלאו אסירים פליליים יהודים הפך בשבתות ובחגים לבית כנסת. תא זה קשור לפועלו של "אבי האסירים". הרב אריה ליוי, הרב הקדיש את חייו לעזרה לזולת, למצורעים שאושפזו בבית החולים למצורעים בירושלים, לאסירים הפליליים היהודיים ולאסירי המחתרות שבינם לבין הרב נרקם קשר מיוחד. הרב הגיע לכלא מבלי שתוגמל, מדי שבת וחג ובכל תנאי מזג אוויר במשך למעלה מ-25 שנה. הוא עודד את רוחם של האסירים ומיד לאחר ביקורו בכלא מיהר לבתי המשפחות למסור דרישת שלום מבניהם.

המוסטשפה (מרפאת הכלא) (57) –

המרפאה הופרדה מתאי האסירים וכללה בין היתר את חדר הרופא שהגיע לכלא אחת לשבוע וחדר בידוד. שני בקבוקי התרופות, האדום והצהוב ניתנו כמעט לכל מחלה ומעידים על רמת הטיפול הירודה באסירים.

חדר המנהל והמזכירות (58) –

של מנהל הכלא וחדר המזכירות הסמוך לו הופרדו בקיר חוסם (לא שוחזר), הכניסה אליהם הייתה מבחוץ. על המדפים משמאל לדלת מוצגים חפצים משוחזרים שבאמצעותם הבריחו האסירים חומרים אסורים אל הכלא וממנו, וכן חפצים אסורים, שנתפסו בחיפוש בתאי האסירים.

מרפאת הכלא, שחזור.

תאי הצינוק (53) –

שכנוו בפי האסירים "גיהינום" נכלאו אסירים שעברו על חוקי הכלא, כמו השתתפות בקטטה, או התחצפות לסוהר. עונש המאסר בצינוק ניתן על ידי מנהל הכלא והוא נע בין שעות ספורות לשבועיים.

חדר מנהל הכלא, שחזור.

חצרות הכלא –

שתי החצרות הפנימיות נועדו להליכה היומית של האסירים. בחצרות היו גם מתקני שירות בהם האסירים עבדו במטבחים במכבסה ועוד. במטבח היהודי עבד אסיר, לוחם פלמ"ח, בשם גדעון ("ג'וני") פלאי. חברתו ברכה פולד, גם היא לוחמת פלמ"ח, נהגה לבקר אותו בבית הכלא ולכתוב לו מכתבים. באחד הימים, ברכה לא הגיעה לביקור שתואם. ידיעה שהופיעה בעיתון שנמצא בארגזי האוכל, הבהירה לג'וני את הסיבה - ברכה נהרגה על ידי הבריטים בניסיון להורדת מעפילי אונית "אורד וינגייט" בחוף תל-אביב (מרץ 1946). לאחר ששוחרר מהכלא, הצטרף ג'וני לקרבות מלחמת העצמאות ונהרג באחד מהקרבות לכיבוש הקסטל (מרץ 1948).

אגף בתי המלאכה (42-44) –

האסירים עבדו בבתי המלאכה כחלק משגרת היום. בין בתי המלאכה היו נגרייה, דפוס, סנדלרייה ומתפרה בה ארגו האסירים בורשים לשינה ותפרו מדים. הבריטים השתמשו בבתי המלאכה גם לצרכים חיצוניים דוגמת הדפסות בבית הדפוס, או הכנת ארונות קבורה לחיילים ושוטרים בריטיים בנגרייה.

נגריית בית הכלא המרכזי, שחזור.

חצר הטילים –

חצר זו שימשה מקום תפילה וטילים לאסירים מוסלמים. על הקיר ניתן לראות את ציור קשת ה"מחרב" המציינת את כיוונה של מכה אליה פונים מוסלמים בזמן תפילותיהם.

בחצר זו הוצאו לפועל עונשי מלקות. בדצמבר 1946 נדון בנימין קמחי, חבר אצ"ל

מחוץ למבנה

גלעד למשה ברזני ומאיר פיינשטיין

משה ברזני ומאיר פיינשטיין נקברו בהר הזיתים. מכיוון שהירדנים חיללו את מצבותיהם, לאחר מלחמת ששת הימים, הציבו עמותות אצ"ל ולח"י על קברם מצבות חדשות. במהלך שנות השבעים של המאה העשרים, הוכרו נופלי המחתרות כחללי צה"ל ועל קברם הוצבו מצבות צה"ליות אחידות. מצבות האצ"ל ולח"י הובאו לחצר המוזיאון והן מהוות גלעד לזכרם. מנחם בגין, מפקד האצ"ל וראש הממשלה השישי, ביקש בצוואתו להיטמן לצדם של משה ומאיר בהר הזיתים.

הסתתה - כאן סיתתו האסירים מצבות לחיילים ושוטרים בריטיים.

כללי

הדרכה

המוזיאון מקיים מגוון פעילויות לבני נוער, חיילים ומבוגרים.

ספריה וארכיון

תצלומים מסמכים וקטעי עיתונות.

אירועים

ניתן לקיים באתר טקסים, עצרות והרצאות.

חומרי הדרכה

ניתנים לרכישה בכניסה למוזיאון.

שעות הפתיחה

א' - ה' בין השעות 09:00 - 17:00

ו' ושעות חריגות בתיאום מראש לקבוצות מעל 25 איש.

כתובת - משעול הגבורה 1, מגרש הרוסים ת.ד. 31500, ירושלים 91314.

טלפון - 02-6233166 פקס - 02-6250651

דואר אלקטרוני - hamachtarot_jerusalem_museum@mailto.mod.gov.il

כיצד להגיע?

המוזיאון נמצא במגרש הרוסים בסמוך לקריית העירייה.

רכב פרטי: חניה בתשלום בחניון קריית העירייה, או בחניונים הסמוכים.

קווי אוטובוס: מהתחנה המרכזית 6, 13, 18, 20, 21, 30, 99

הכניסה בתשלום.

הדרכה לקבוצות מעל 25 איש ללא תשלום נוסף ובתיאום מראש.

חדר זיכרון לעולי הגרדום (7)

- באולם מוצגים דיוקנותיהם של שלושה עשר עולי הגרדום - חברי שלוש המחתרות שהוצאו להורג בתקופת המנדט הבריטי. לצדם מוצגים דיוקנותיהם של שניים מחברי ניל"ו שהוצאו להורג בזמן השלטון העותמאני וכן שלושה סוכנים ישראלים שהוצאו להורג לאחר הקמת המדינה במדינות ערב.

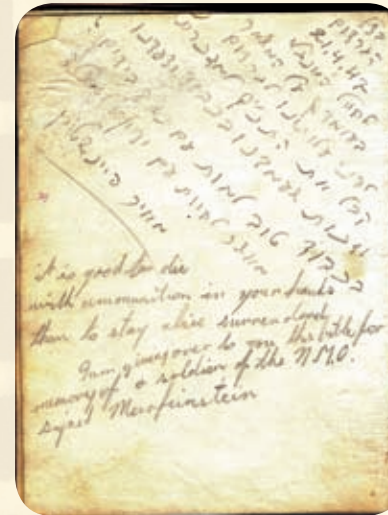
עולי הגרדום משה ברזני (1926-1947) ומאיר פיינשטיין (1927-1947).

תאי הנידונים למוות והגרדום

(50-51) - רוב הנידונים למוות מקרב אסירי המחתרות, הועלו לגרדום בעכו שהייתה באותה תקופה עיר ערבית.

לגרדום בירושלים ובעכו הועלו בתקופת המנדט לפי הערכה כמאה אסירים ערבים. הנידונים למוות לבושים אדום, שהו בשני התאים הסמוכים לגרדום והמתינו לביצוע גזר דינם.

משה ברזני חבר לח"י ומאיר פיינשטיין חבר האצ"ל, נידונו למוות בשנת 1946 בשל מעורבותם בשתי פעולות שונות שבוצעו בירושלים. הם המתינו לביצוע גזר דינם בתא הנידונים הימני. הבריטים שחששו מפני חטיפת הרכב שיוביל אותם לעכו, החליטו לשנות ממנהגם ולהוציאם להורג בירושלים.

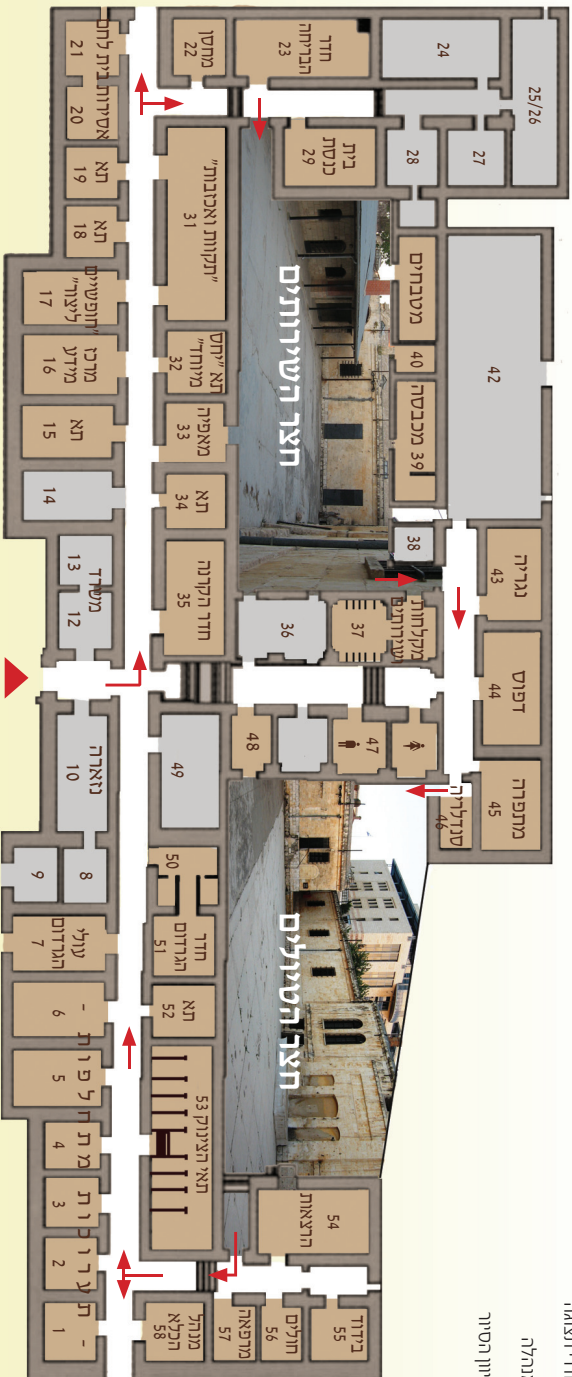

הקדשתו של מאיר פיינשטיין לסוהר הבריטי תומס הנרי גודווין, 21 באפריל 1947, בתוך: "תנ"ך בתמונות" מאת גוסטב דורה, הוצאת סיני.

ביוזמת שתי המחתרות ובהסכמת הנידונים, הוחלט לסכל את ביצוע גזר הדין. התוכנית הייתה להרכיב בין כתלי הכלא שני רימוני יד מאולתרים בתוך תפוזים ולהבריחם לתאם בסלסלת פירות. את הרימון הראשון הם ישליכו במעמד ההוצאה להורג לעבר תלייניהם ובהם מפקד הכלא, ובאמצעות השני יתאבדו.

ערב ההוצאה להורג ב' באייר תש"ז, (22 באפריל 1947), ביקר בתאם הרב יעקב גולדמן, שהתרשם מזקיפות קומתם ועל כן החליט, שלא כמקובל, ללוותם לגרדום. השנים הבינו שהרב נחוש בדעתו ולשתפו בתוכנית ההתאבדות אין טעם, כי רב לא יאפשר לבצעה משום קדושת החיים. לאחר שיצא הרב מתאם מתוך כוונה לחזור לפנות בוקר, מאיר פיינשטיין העביר לאחראי המשמרת הבריטי ספר תנ"ך בתמונות בו רשם את מילותיו - מילותיהם האחרונות. השניים חיבקו האחד את השני, כאשר הרימון בין לבבותיהם ושרו את ה"תקווה"*. כאשר נשמע קול נפץ עמום, הבינו חבריהם בכלא כי יד הבריטים לא תהיה בהם.

*העדות היחידה על רגעי חיייהם האחרונים היא של הרב יעקב גולדמן, המספר כי במהלך המפגש איתו הם שרו את "תפילת אדון עולם" ולאחר מכן הוא עזב את תאם. ההנחה שהשיר האחרון ששרו רגע לפני מותם הוא ה"תקווה", נובעת מהעובדה, כי כך נהגו כל עולי הגרדום חברי המחתרות בתקופת המנדט הבריטי.

חדר ישיבה
 מנהלה
 כיוון חסיין

